

Окремі аспекти вирішення спорів щодо визнання права власності на спадкове майно

О.Є. Кухарев,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук

Summary

The article deals with the issue of resolving disputes on recognition of the ownership rights over inherited property. The author introduces the proper legal positions of the Supreme Court of Ukraine. It is emphasized that adjudgment of the ownership rights over inherited property is an exceptional way of protection, which should be applied only if there are obstacles to the notarially registration of inheritance rights

Визнання права власності є одним із підвидів такого способу захисту, як визнання права, який посідає перше місце серед наведених законодавцем у ст. 16 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) способів захисту цивільних прав та інтересів. В юридичній літературі позов про визнання

У цивілістиці питання спадкового права завжди привертало увагу науковців. З цього приводу варто назвати, зокрема, роботи В.І. Серебровського², В.К. Дроннікова³, П.С. Нікітюка⁴, Ю.О. Заїки⁵, З.В. Ромовської⁶, І.В. Жилінкової⁷, С.Я. Фурси⁸, Л.В. Козловської⁹,

За наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження

права власності характеризується такими визначальними ознаками: 1) наявність дійсного, а не уявного спору про право з особою, яка не визнає право позивача або оспорує його, вважаючи майно своєю власністю; 2) відсутність зобов'язальних правовідносин між позивачем і відповідачем з приводу спірного майна; 3) обов'язок позивача довести правомірність підстав набуття права власності на спірне майно¹.

¹ Див.: Право собственности: актуальные проблемы / Отв. ред. В.Н. Литовкин, Е.А. Суханов, В.В. Чубаров. — М., 2008. — С. 652, 653.

² Див.: Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В.И. Серебровский. — М., 1997. — 567 с.

³ Див.: Дронников В. К. Наследственное право Украинской ССР / В.К. Дронников. — К., 1974. — 160 с.

⁴ Див.: Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс: Проблемы теории и практики / П.С. Никитюк, под ред. О.В. Овчинниковой. — Кишинев: Штиинца, 1973. — 258 с.

⁵ Див.: Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: [монографія] 2-ге вид. / Ю.О. Заїка. — К., 2007. — 288 с.

⁶ Див.: Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс: Підручник / З.В. Ромовська — К., 2009. — 263 с.

⁷ Див.: Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали до семінару / І. В. Жилінкова. — Х., 2009. — 340 с.

⁸ Див.: Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.]; за заг. ред. С.Я. Фурси. — К., — 1215 с.

⁹ Див.: Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: [монографія] / Л.В. Козловська. — К., 2015. — 448 с.

О.П. Печеного¹⁰, Є.О. Рябоконе¹¹. Проте доводиться констатувати, що проблеми, пов'язані з визнанням права власності на спадщину, в судовому порядку спеціально не досліджувались, у зв'язку з чим їх не можна вважати повною мірою вирішеними. Тому метою цієї статті є визначення особливостей вирішення судами спорів про визнання права власності на спадкове майно з урахуванням сучасної правової доктрини та матеріалів судової практики.

Слід враховувати, що законодавством визначено нотаріальний порядок оформлення права на спадщину (гл. 89 ЦК). Згідно з п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі — Постанова № 7) за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Суди здійснюють захист спадкових прав лише тоді, коли є перешкоди в їх оформленні в межах нотаріального провадження

Проте позовними вимогами про визнання права власності на спадкове майно досить часто «прикриваються» вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, зміну черговості одержання права на спадкування, визнання права на обов'язкову частку у спадщині, встановлення факту постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини тощо. В окремих випадках суди безпідставно задовольняють позови про визнання права власності на спадщину, не зазначаючи підстав звернення до суду, а також не вказуючи, в чому саме полягає порушення прав позивача. Наслідком цього є запровадження спрощеного порядку оформлення права на спадщину. В цьому аспекті справедливою видається висловлена в правовій доктрині позиція, що у галузі спадкових правовідносин сформувалася загальна кризова ситуація — конфлікт нормативної моделі з її практичною реалізацією у правозастосовній практиці. Йдеться про те, що суди фактично виконують функції нотаріату щодо правового оформлення спадкових прав¹². Суди здійснюють захист

спадкових прав лише тоді, коли є перешкоди в їх оформленні в межах нотаріального провадження. Інакше суди будуть виконувати не властиві їм функції з оформлення спадкових прав, а не здійснювати правосуддя в тих випадках, коли права особи порушуються, оспорується чи не визнаються.

Зокрема, Особа 1 звернулася з позовною заявою до Путильської селищної ради про визнання права власності на спадкове майно за законом. Позов обґрунтовувався тим, що після смерті чоловіка позивача відкрилася спадщина на майно. Дружина померлого вчасно прийняла спадщину, що підтверджується матеріалами спадкової справи. З цих підстав Особа 1 просила суд визнати за нею право власності на спадкове майно.

Дослідивши докази, суд дійшов висновку, що позов підлягає задоволенню на попередньому розгляді справи і це не суперечить законним інтересам інших осіб¹³.

Отже, в наведеній справі підставою для визнання права власності судом стало своєчасне прийняття спадщини спадкоємцем. Цілком очевидно, що у позивача не було перешкод для звернення в установленому порядку до нотаріуса або до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею їй свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. При цьому як на норми матеріального права суд послався на статті 392, 1268 ЦК.

В іншій цивільній справі суд визнав право власності на спадкове майно за позивачем на тій підставі, що нотаріус відмовив у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки інші спадкоємці (відповідачі у справі) не надали своєчасно заяв про відмову від спадщини¹⁴. У даному випадку не було враховано, що нотаріус незаконно відмовив у видачі свідоцтва про право на спадщину і що вимога щодо витребування від інших спадкоємців заяв про відмову від спадщини не ґрунтується на законі. За змістом ч. 1 ст. 1272 ЦК, якщо спадкоємець протягом встановленого законом строку не подав заяви про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. А тому предметом судового розгляду мала стати

¹⁰ Див.: Печений О. П. Спадкове право / О.П. Печений. — Х., 2012. — 368 с.

¹¹ Див.: Рябоконе Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: [монографія] / Є. О. Рябоконе. — К., 2002. — 266 с.

¹² Див.: Козловська Л. В. Значч. праця. — С. 6.

¹³ Див.: Рішення Путильського районного суду Чернівецької області від 20 липня 2016 р. у справі № 721/624/16-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59067684>

¹⁴ Див.: Рішення Зборівського районного суду Тернопільської області від 10 жовтня 2016 р. у справі № 599/1206/16-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61905435>

не вимога про визнання прав власності, а оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, що розглядається в порядку позовного провадження як спір про право.

Аналіз судової практики свідчить, що спадкоємці звертаються до суду із позовом про визнання права власності на спадкове майно переважно через:

- відсутність реєстрації права власності на нерухоме майно за спадкодавцем¹⁵;
- втрату спадкоємцем правовстановлюючих документів на спадкове нерухоме майно¹⁶;
- наявність у складі спадкового майна самочинно збудованих об'єктів (зокрема, гаражів, сараїв)¹⁷.

У разі якщо відсутність умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину не підтверджена належними доказами, а саме відмовою нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, це може бути підставою для відмови у позові, а не відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі або залишення позовної заяви без розгляду

Відсутність правовстановлюючих документів на нерухоме майно і, як наслідок, звернення до суду характерно передусім для сільської місцевості, де право власності на житловий будинок за спадкодавцем підтверджується лише записом у погосподарській книзі сільської ради та фактом тривалого володіння цим майном особою, яка померла.

При цьому має бути враховано, що згідно з п. 1.2 гл. 2 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 р. за № 282/20595) право власності на житловий будинок, квартиру, дачу, садовий будинок, гараж, інші будівлі і спо-

руди, земельну ділянку, що відчужуються, може бути підтверджено, зокрема, одним з таких документів або їх дублікатів:

- 1) нотаріально посвідченим договором купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни, спадковим договором;
- 2) свідоцтвом про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів (аукціонів);
- 3) свідоцтвом про придбання заставленого майна на аукціоні (публічних торгах);
- 4) свідоцтвом про право власності;
- 5) державним актом на право власності на земельну ділянку;
- 6) свідоцтвом про право на спадщину;
- 7) свідоцтвом про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 8) договором про поділ спадкового майна;
- 9) договором про припинення права на утримання за умови набуття права на нерухоме майно;

10) договором про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно;

11) договором про виділення частки в натурі (поділ);

12) іпотечним договором, договором про задоволення вимог іпотекодержателя, якщо умовами таких договорів передбачено передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки;

13) рішенням суду;

14) договором купівлі-продажу, зареєстрованим на біржі, укладеним відповідно до вимог законодавства, тощо.

У судовій практиці склалося два підходи до вирішення процесуального питання, пов'язаного із відкриттям провадження у справах про визнання права власності на спадкове майно, коли особа звертається до суду із відповідним позовом, не звернувшись попередньо до нотаріальної контори за одержанням свідоцтва про право на спадщину. У першому випадку суд відмовляє у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 Цивільного процесуального кодексу України; далі — ЦПК)¹⁸, у другому — залишає заяву без руху для усунення

¹⁵ Див., напр.: рішення Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 24 червня 2016 р. у справі № 676/2566/16-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58672684>; рішення Біляївського районного суду Одеської області від 22 червня 2015 р. у справі № 496/2394/15-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45637359>; рішення Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 22 вересня 2016 р. у справі № 345/3187/16-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61805184>

¹⁶ Див., напр.: рішення Зборівського районного суду Тернопільської області від 6 грудня 2016 р. у справі № 599/1412/16-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63208938>; рішення Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 15 травня 2017 р. у справі № 559/519/17 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66484775>; рішення Іршавського районного суду Закарпатської області від 3 вересня 2015 р. у справі № 301/1682/15-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50025103>

¹⁷ Див.: Рішення Новоайдарського районного суду Луганської області від 3 квітня 2017 р. у справі № 419/507/17 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65728053>

¹⁸ Див., напр.: ухвала Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 23 квітня 2010 р. у справі № 2-797/10 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9272756>; ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 20 грудня 2011 р. у справі № 2-3196/11 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20529166>

недоліків в частині звернення до нотаріальної контори (ст. 121 ЦПК)¹⁹.

Подібна колізійна ситуація мала місце протягом тривалого часу, проте Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 16 травня 2013 р.

Відкриття спадщини не означає виникнення у спадкоємців права на спадщину, а означає лише виникнення права на прийняття чи відмову від неї. Для набуття права власності в порядку спадкового правонаступництва необхідним юридичним фактом є факт прийняття спадщини

№ 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» вирішив це спірне питання. Так, у разі якщо відсутність умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину не підтверджена належними доказами, а саме відмовою нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, це може бути підставою для відмови у позові, а не відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі або залишення позовної заяви без розгляду.

Умовами звернення до суду із позовом про визнання права власності на майно в порядку спадкування є:

1. Прийняття спадщини позивачем.
2. Відмова нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину.
3. Наявність спору про право.

Право власності на спадкове майно може бути визнане лише за тими спадкоємцями, які в установлені законом строк та спосіб прийняли спадщину. Якщо спадкоємець не прийняв спадщину, його вимоги про визнання права власності на спадкове майно не підлягають задоволенню судом.

Відкриття спадщини позначає момент виникнення прав у ймовірних спадкоємців на прийняття спадщини або на відмову в її прийнятті. Отже, власне відкриття спадщини не означає виникнення у спадкоємців права на спадщину, а означає лише виникнення права на прийняття чи відмову від неї. Для набуття права власності в порядку спадкового правонаступництва необхідним юридичним фактом є факт прийняття спадщини. Як відзначав свого

часу Г.Ф. Шершеневич, особа, яка має право на спадкування з моменту відкриття спадщини, не може ще вважатися суб'єктом тих відносин, в яких перебував спадкодавець. Вона ще не має ні права власності, ні права вимоги, ні заставного права і жодного іншого з тих, що належали спадкодавцю. Для того ж, щоб стати суб'єктом прав та обов'язків, спадкоємцю необхідно прийняти спадщину²⁰.

У разі пред'явлення позову про визнання права на спадщину спадкоємцем, який спадщину не прийняв, суд згідно зі ст. 121 ЦПК залишає заяву без руху. Якщо нотаріус відмовляє в оформленні спадщини та видачі свідоцтва про право на спадщину в позивача — у спадкоємця виникне право на звернення до суду в порядку позовного провадження²¹.

За відсутності дійсного спору про право володіння, користування і розпорядження майном між спадкоємцями, спір про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини і щодо якого не отримано свідоцтво про прийняття спадщини, не підлягає розгляду судом, адже в такому випадку суд не визнаватиме право власності, яке набув і зареєстрував спадкоємець, а де-факто встановлюватиме його, тобто створюватиме

Прийняття спадщини спадкоємцем, який звертається з вимогою про визнання права власності на спадкове майно, має встановлюватись належними доказами: копіями документів із спадкової справи, якщо така справа заводилась нотаріусом, довідками з житлово-експлуатаційних організацій, сільських, селищних рад за місцем проживання спадкодавця.

За відсутності дійсного спору про право володіння, користування і розпорядження майном між спадкоємцями, спір про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини і щодо якого не отримано свідоцтво про прийняття спадщини, не підлягає розгляду судом, адже в такому випадку суд не визнаватиме право власності, яке набув і зареєстрував спадкоємець, а де-факто встановлюватиме його, тобто створюватиме²².

²⁰ Див.: Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Г. Ф. Шершеневич. — М., 2005. — С. 405.

²¹ Див.: Захист цивільних прав та інтересів судом: окремі питання теорії та практики / За заг. ред. А. Г. Яреми. — К., 2014. — С. 71.

²² Див.: Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини / П. О. Гвоздик, С. О. Бородовський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2013. — № 1. — С. 94, 95.

Водночас в окремих випадках суди безпідставно задовольняють позови про визнання права власності на спадкове майно. Наприклад, в одній з цивільних справ суд визнав за спадкоємцем право власності на спадкове майно на тій підставі, що відповідач позов визнав, а між спадкоємцями немає спору²³.

Слід зазначити, що у кн. 6 ЦК окремо не виділено такого способу захисту, як визнання права власності на спадщину. У п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК визначено *визнання права* серед способів цивільних прав та інтересів. При цьому існує загальна норма, згідно з якою власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності (ст. 392 ЦК).

Визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту, що має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку

Таким чином, тільки власник може подати позов про визнання його оспорюваного, порушеного або невизнаного права. Власником нерухомого майна є особа, щодо речових прав якої на це майно вже здійснено державну реєстрацію на підставі Закону від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», ст. 182 ЦК. Зміст права власності становлять права, що належать власникові, а саме права володіння, користування та розпорядження своїм майном (ст. 317 ЦК).

Стаття 392 ЦК, у якій йдеться про визнання права власності, не породжує, а **підтверджує наявне в позивача право власності**, набуте раніше на законних підставах, у тому випадку, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує наявне в позивача право власності, а також у разі втрати позивачем документа, який посвідчує його право власності²⁴.

У правовій позиції, висловленій 24 червня 2015 р. у справі № 6-318цс15, Верховний Суд України зазначив, що суд при застосуванні ст. 392 ЦК повинен встановити, з яких саме

²³ Див.: Рішення Шполянського районного суду Черкаської області від 18 грудня 2015 р. у справі № 710/2554/15-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55365593>

²⁴ Див.: Правова позиція Верховного Суду України у справі № 6-1851цс15 // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1D9803D54E22904AC2257F8D0045EBA9](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1D9803D54E22904AC2257F8D0045EBA9)

передбачених законом підстав, у який передбачений законом спосіб позивач набув право власності на спірний об'єкт та чи підлягає це право захисту в порядку, передбаченому цією нормою²⁵.

Визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту, що має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку.

Після набрання чинності ЦК від 16 січня 2003 р. встановлення факту володіння особою будинком на праві власності в порядку окремого провадження не допускається. Таким чином, не підлягає застосуванню судами п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», яким передбачено встановлення факту володіння громадянином жилим будинком на праві власності, якщо власником був втрачений правовстановлюючий документ на цей будинок і немає можливості підтвердити наявність права власності не в судовому порядку²⁶.

До моменту державної реєстрації спадщини спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину, тобто має право на спадщину, але не є власником відповідної нерухомої речі. Це узгоджується із положенням ч. 5 ст. 1268 ЦК, згідно з яким незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Причому само по собі судове рішення про встановлення факту прийняття спадщини не є правовстановлюючим документом, який підтверджує виникнення права власності у спадкоємця на спадкове майно²⁷.

Право власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини, виникає не з часу відкриття спадщини, а значно пізніше — за умови отримання свідоцтва про право на спадщину і державної реєстрації цього права

Таким чином, законодавець розрізняє поняття «права на спадщину» (що мають усі спадкоємці,

²⁵ Див.: Правова позиція Верховного Суду України у справі № 6-318цс15 // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D0717E22BF6CBA1FC2257E760026AD57](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D0717E22BF6CBA1FC2257E760026AD57)

²⁶ Див.: Пункт 3.3 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/page2>

²⁷ Див.: Ухвала Верховного Суду України від 1 вересня 2010 р. у справі № 6-12862св09 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11176482>

які закликаються до спадкування з дотриманням відповідних умов, передбачених цивільним законодавством) та «права власності на успадковане майно» (що підтверджується отриманим у встановленому порядку свідоцтвом про право на спадщину з наступною реєстрацією права власності). Право власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини, виникає не з часу відкриття спадщини, а значно пізніше — за умови отримання свідоцтва про право на спадщину і державної реєстрації цього права. Спадщина хоч і позначена як нероздільний комплекс прав та обов'язків, але моменти набуття права власності на окремі об'єкти, що входять до її складу, є різними, а тому природно, що і обсяг прав спадкоємця різнитиметься, доки він не здійснить усіх дій, як вимагає закон стосовно державної реєстрації прав²⁸.

З цього приводу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснив, що при розгляді справ про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не було одержано свідоцтво про право на спадщину або не здійснено державну реєстрацію права на спадщину, слід брати до уваги, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки. Статтею 1297 ЦК встановлено обов'язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно. Проте нормами цієї статті, так само як і іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків недотримання такого обов'язку у вигляді втрати права на спадщину.

У спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до гл. 29 ЦК

Виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям як майнового права, зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтво про право на спад-

щину (статті 1296, 1297 ЦК) і не здійснив його державної реєстрації.

Якщо спадщина відкрилась у період чинності ЦК УРСР, застосовуванню підлягають норми ЦК УРСР про належність спадщини спадкоємцеві з часу відкриття спадщини незалежно від оформлення права на спадщину²⁹.

Як зазначив Верховний Суд України в ухвалі від 2 лютого 2011 р., з огляду на зміст ст. 1216, ч. 5 ст. 1268, ч. 2 ст. 1299 ЦК, відповідно до яких спадкування — це перехід прав і обов'язків від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), спадкоємець, прийнявши спадщину, набув замість спадкодавця прав і обов'язків власника будинку після відкриття спадщини, але з моменту реєстрації права на нерухоме майно³⁰.

При цьому має бути враховано, що у спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до гл. 29 ЦК. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна. Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, ще до його державної реєстрації має право витребувати це майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених ст. 388 ЦК, зокрема у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього³¹.

Питання про державну реєстрацію права на спадщину регулювалися спеціальною нормою. Відповідно до ст. 1299 ЦК, якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, то спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації. Утім ст. 1299 ЦК України було

²⁸ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). — Т. 12: Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х., 2009. — С. 511.

²⁹ Див.: Пункт 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/page2>

³⁰ Див.: Ухвала Верховного Суду України від 2 лютого 2011 р. у справі № 6-33608св10 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13674709>

³¹ Див.: Правова позиція Верховного Суду України у справі № 6-164ц12 // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A0E0FF21B7575F08C2257C92003A6515](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A0E0FF21B7575F08C2257C92003A6515)

виключено на підставі Закону від 4 липня 2013 р. № 402-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (цей Закон набрав чинності 4 серпня 2013 р.).

Отже, до спадкових правовідносин підлягає застосуванню абз. 3 ч. 2 ст. 331 ЦК як загальна норма, що встановлює таке правило: якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

У справах про визнання права власності на спадкове майно як належний відповідач не може вважатись нотаріус або орган державної реєстрації прав. Якщо зазначені особи та органи відмовляють у вчиненні покладених на них нотаріальних дій чи здійсненні державної реєстрації, така відмова може бути оскаржена в судовому порядку

Слід звернути увагу на визначення належного відповідача у справах про визнання права власності на спадкове майно. За змістом ст. 392 ЦК належним відповідачем є особа — учасник цивільних правовідносин, яка не визнає або оспорує право власності спадкоємця на спадкове майно, зокрема, житловий будинок, земельну ділянку.

У справах про визнання права власності на спадкове майно як належний відповідач не може вважатись нотаріус або орган державної реєстрації прав. Якщо зазначені особи та органи відмовляють у вчиненні покладених на них нотаріальних дій чи здійсненні державної реєстрації, така відмова може бути оскаржена в судовому порядку.

Нотаріус не є учасником матеріальних відносин зі спадкування, у зв'язку з чим відсутні підстави пред'явлення саме до нотаріуса позову про визнання права власності на спадкове майно у випадку його відмови видати свідоцтво про право на спадщину на спадкове нерухоме майно.

Вирішуючи спір про визнання права власності на спадкове майно, потрібно розмежувати час і підстави виникнення права власності у спадкодавця, які кваліфікуються відповідно до законодавства України, часу виникнення права власності та підстави спадкування зазначеного майна, що визначаються на час відкриття спадщини і згідно з п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК.

Належність правовстановлюючих документів встановлюється судом відповідно до законодавства, яке було чинним на час набуття

права власності на житловий будинок, споруду, зокрема, відповідно до Переліку правовстановлюючих документів, на підставі яких провадиться реєстрація будинків та домоволодінь у містах і селищах міського типу Української РСР, (затверджений Міністерством комунального господарства УРСР 31 січня 1966 р. та погодженого з Верховним Судом УРСР 15 січня 1966 р. (втратив чинність згідно з наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 13 грудня 1995 р.)), та інших нормативно-правових актів.

Досить часто особи звертаються до суду із позовами про визнання права власності на спадкове майно без попереднього звернення до нотаріусів за видачею свідоцтва про право на спадщину.

Постанова нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину є документом, що підтверджує звернення спадкоємця до органів, уповноважених здійснювати юрисдикційну діяльність щодо оформлення права на спадщину (гл. 89 ЦК).

Відсутність у матеріалах цивільної справи відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії — видачі свідоцтва про право на спадщину, свідчить про недотримання спадкоємцем встановленого законодавством України порядку оформлення права на спадщину і може мати наслідком відмову у позові.

Особа, які беруть участь у цивільній справі, мають бути живими як на момент пред'явлення позову, так і на момент ухвалення судового рішення. Інакше застосовуються правила про зупинення або закриття провадження у справі залежно від можливості правонаступництва у спірних правовідносинах

Як у правовій доктрині, так і в судовій практиці неодноразово порушувалося питання щодо можливості визнання права власності на спадкове майно за спадкодавцем вже після його смерті. При цьому процесуально-правовий статус спадкодавця у таких справах був різним. Мова йде передусім про визнання права власності за спадкодавцем на самочинно зведені споруди. На думку З.В. Ромовської, в цьому випадку йдеться про судове підтвердження права, яким особа володіла за життя. Смерть особи припиняє здатність мати права на майбутнє, але не припиняє існування реального права, яке не помирає разом з нею, а переходить до її правонаступників. Тому судово визнання права, яким особа

володіла до моменту смерті, не суперечить законодавчій суті цивільної правоздатності, є науково виваженим і практично доцільним³².

Наведена позиція щодо визнання права власності за спадкодавцем справедливо критикується, адже ні законодавством УРСР, ні чинним цивільним законодавством не передбачено можливості для померлої фізичної особи набути майно у власність. Правоздатність людини виникає в момент її народження і припиняється зі смертю. Отже, після смерті особи її правоздатність припиняється, а тому вона не може бути учасником цивільних відносин і суб'єктом цивільних прав³³.

Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього. Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно

Крім того, у разі пред'явлення позову про визнання права власності за спадкодавцем незрозумілим залишається процесуально-правовий статус останнього. Не викликає сумніву, що особи, які беруть участь у цивільній справі, мають бути живими як на момент пред'явлення позову, так і на момент ухвалення судового рішення. Інакше застосовуються правила про зупинення або закриття провадження у справі залежно від можливості правонаступництва у спірних правовідносинах. Зміст інституту процесуального правонаступництва визначений у ст. 37 ЦПК. Так, у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Крім того, суд не може вирішувати питання про права й обов'язки померлої особи.

Визнання права власності на спадкове майно за спадкодавцем суперечить чинному цивільному законодавству України.

³² Див.: Ромовська З. В. Зазнач. праця. — С. 240.

³³ Див., зокрема: Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Зазнач. праця. — С. 99; Гузь Л. Є. Практика застосування спадкового права в судовій та нотаріальній практиці /Л.Є. Гузь. — Х., 2015. — С. 226, 227.

Остаточну крапку у питанні, що розглядається, поставив Верховний Суд України, який, переглядаючи цивільну справу у зв'язку з винятковими обставинами, зазначив, що висновки суду стосовно необхідності визнання права власності на майно за померлими особами в цій справі при застосуванні ст. 9 ЦК УРСР, ст. 25 ЦК, статей 27—31 ЦПК не узгоджуються з практикою застосування цих норм в інших справах, вони зроблені з порушенням положень закону³⁴.

Значну кількість справ становлять спори про визнання права власності в порядку спадкування на об'єкти самочинного будівництва.

Як зазначено у ст. 376 ЦК, житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил. Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього. Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно.

При здійсненні спадкодавцем самочинного будівництва до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва. У разі визнання судом права власності на самочинно зведену будівлю за власником (користувачем) земельної ділянки, на якій ця будівля розміщена, до складу спадщини входить право на відшкодування витрат на будівництво (ч. 6 ст. 376 ЦК)

Відповідно до п. 7 Постанови № 7 якщо спадкодавцем було здійснене самочинне будівництво, до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі будівництва.

У п. 6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про право-

³⁴ Див.: Ухвала Верховного Суду України від 1 лютого 2012 р. у справі № 6-15932сво09 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21438519>

вий режим самочинного будівництва)» роз'яснено, що право власності на самочинно збудовані житлові будинки, будівлі, споруди, інше нерухоме майно не набувають як особи, які здійснили це будівництво, так і їхні спадкоємці.

У разі недотримання спадкодавцем вимог законодавства щодо державної реєстрації права власності на нерухоме майно судами може визнаватися у порядку спадкування право на забудову, право на будівельні матеріали та інше у відповідності зі встановленим судом правовим режимом спірного майна.

Задоволення судом позову про визнання за спадкоємцем права власності на самочинне будівництво породжує це право у позивача, а не констатує його перехід у порядку спадкування, тому є неналежним способом захисту прав спадкоємців, якщо право звернутися до суду з вимогою про визнання права власності належало спадкодавцеві (ч. 3, ч. 5 ст. 376 ЦК).

При здійсненні спадкодавцем самочинного будівництва до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання

тощо, які були використані в процесі цього будівництва. У разі визнання судом права власності на самочинно зведену будівлю за власником (користувачем) земельної ділянки, на якій ця будівля розміщена, до складу спадщини входить право на відшкодування витрат на будівництво (ч. 6 ст. 376 ЦК). До спадкоємців, які прийняли спадщину, у разі знесення самочинного будівництва переходить обов'язок відшкодувати вартість витрат на його знесення і приведення земельної ділянки до попереднього стану (частини 4, 7 ст. 376 ЦК).

Таким чином, визнання судом права власності на спадкове майно є винятковим способом захисту, що має застосовуватися лише у разі, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку. Право власності на спадщину може бути визнано судом лише за тим спадкоємцем, який в установлені законом строк та спосіб прийняв спадщину. Визнання права власності на спадкове майно за померлим спадкодавцем суперечить чинному цивільному законодавству України.

ОГОЛОШЕННЯ

Посвідчення працівників апарату Верховного Суду України:

№ 226/16, видане на ім'я Прасол Любові Сергіївни (помічника секретаря Судової палати),
№ 336/16, видане на ім'я Тилик Марії Михайлівни (головного консультанта),
вважати недійсними.

Посвідчення суддів Верховного Суду України:

№ 26, видане на ім'я Яреми Анатолія Григоровича,
№ 30, видане на ім'я Кривенка Віктора Васильовича,
№ 32, видане на ім'я Барбари Валентина Петровича,
№ 33, видане на ім'я Колесника Павла Івановича,
№ 60, видане на ім'я Заголдного Володимира Вікторовича,
вважати недійсними.